

Pik Katalin

Gyermekvédelem és gyermekmunka – a két szempont első találkozása a századelőn

Talán nem mindenki számára ismert az a tény, hogy Móra Ferenc életének egy rövid szakaszában ipariskolai tanító volt, a „Közismeret” című tárgyat oktatta, heti egy alkalommal. Egyik novellájában – amelyből a fenti tevékenységéről értesülhetünk – nemcsak módszereiről, nehézségeiről beszél, kedvesen ironikus formában, de megtudhatunk valamit arról a korról is, amelyben a kiszolgáltatott gyerekek dolgoztatása egyre komolyabban foglalkoztatta a szociális kérdések iránt érdeklődőket. A *kalcinált szóda* című írásról van szó¹, amelyből kiderül, hogy a korabeli „Közismeret” tankönyv különféle fontos ismereteket írt elő a tanoncoknak, mint általában az iskolai tankönyvek azóta is. Többek között a *pragmatica sanctio*t is tanítani kellett.

„... – No fiam – simogattam ki egy hét múlva egy hóka gyereknek a haját gyulladásszerű szeméből –, hát tudod-e még, miről meséltem a múltkor?

Szelíd képű, csendes jó gyerek volt, mindig végigaludta az órát. Most is elásította a felelet felét, belepislogva a könyvbe:

– A ... a ticáról.

– Ne beszélj csacsiságot, te! Mi az a tica?

– Vagy izé... a cicáról.

– Mi a mesterséged? – emeltem fel az állát.

– Pék vagyok.

– Hány óraker fektüdtél le az éjszaka?

– Háromkor.

– Mikor keltél fel?

– Fél hétkor.

– Mikor fekszel le ma?

– Megint háromkor.

– No jól van, kisfiam, fekjüdj rá szépen a karodra, és aludj egyet hét óráig.

Máig is azt hiszem, hogy ezért a bűnömért száz esztendő telenget nekem a Jóisten a purgatóriumban. Viszont külön szurokfürdőt érdemelnék azért, ha lett volna lelkem tovább nyugtatni a pragma cicával egy tizenegy éves gyereket, aki naponta negyedfél órát alszik...”

A gyermekmunka kérdése a századforduló körüli években egyre jobban

foglalkoztatta a közvéleményt, legalábbis annak szociálisan érzékeny részét. Úgy tűnik, joggal. A gyermekvédelem körüli viták és végül az a törvénykezés, amely alighanem a legmodernebbnek számított az 1900-as évek elején Európában, ráirányította a figyelmet a gyermekvédelem és a munkásvédelem közös kérdéseire.

Valószínűleg nem okoz különösebb meglepetést a lap olvasói számára, hogy aktuálisnak éreztem annak az 1914-ben tartott tanácskozásnak a címét, amelyről az alábbiakban írok. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete – mint Heller Farkas, az Egyesület titkára írja – már 1911–1912-ben is foglalkozott ugyan a gyermekmunka kérdésével, de akkor inkább a törvényhozás és a statisztika szempontjai voltak fontosak. 1914-ben azonban – abból a felismerésből kiindulva, hogy a dolgozó gyerekekkel szemben a társadalomnak is vannak súlyos kötelezettségei – a gyermekmunka terén speciális munkásvédelmi kérdésekről és tulajdonképpen a gyermekvédelemmel való kapcsolat kiépítéséről akartak gondolkodni. Ezért összehívtak egy olyan értekezletet, amelynek a fenti megfontolások voltak a mozgatói. Az 1914 tavaszán összehívott tanácskozás címe: *Értekezlet a gyermekmunka és a gyermekvédelem összefüggéséről*. (Gyermekmunka és gyermekvédelem, Budapest, 1918. Az Egyesület kiadványa.)

A tanácskozás elnöke Sztérényi József, kereskedelemügyi miniszter volt. Bevezetőjében elmondta: „...ha a szociális törvényhozás valamely terén hátramaradást mutat fel nálunk, de hozzáteszem rögtön, a külföldön is, úgy elsősorban a gyermekmunka védelme az, amelyben meglehetősen kezdetleges még a nemzetközi törvényhozás; de még kezdetlegesebb a mi törvényhozásunk”.

Sztérényi (és sok kortársa) a törvényi szabályozással szinte megoldottnak tekint valamely problémát. Érdekes, hogy a nemzetközi törvényhozást elmarasztalja, amikor pedig éppen azokban az években léptek érvénybe több országban is a gyermekmunkáról szóló törvények. Ezekről magyar összefoglaló is született: Dr. Moldoványi István, királyi iparfelügyelő a *Közgazdasági Szemle* 1904. márciusi számában az olasz és német törvénykezést részletesen ismerteti.

Mielőtt a magyar gyermekvédők és munkásvédők vitáját részleteznénk, érdemes kissé szemügyre vennünk, hogy Európa néhány kapitalizálódó országában hogyan szabályozták a gyermekmunkát. Nem véletlen, hogy a többi országban is ezekben az években került a közvélemény és a törvényhozás figyelmének középpontjába, hogy tarthatatlan állapotok uralkodnak a munkavállalók és a munkaadók viszonyában, hogy szemérmetlenül kizsákmányolják azokat a legkiszolgáltatottabb rétegeket, amelyeket senki nem véd meg, mert a gazdasági kényszer sokszor a szülőket is a gyermek munkarejének áruba bocsátásába szorítja. Olaszországban 1902-ben az iparra és a bányászatra vonatkozó törvény értelmében 12 év alatti gyerek munkára nem volt fogható. Föld alatti munkára 13 év alatti fiúk nem, lányok általában nem foghatók. A veszélys és egészségtelen üzemekből a 15 év alatti fiúk s a kiskorú, azaz 21 év alatti nők ki vannak zárva. (Nem világos, hogy a 12 évet be nem töltötték munkaidejét miért szabályozzák [8 órában], 15 éves korig pedig napi 11 órában, ha 12 év alatt nem dolgoztathatók a gyerekek.)

Munkakönyvet írnak elő, amelyben orvos igazolja az alkalmasságot az adott munkára.

Németországban az 1830-as évektől kezdve van törvényes védelmük a gyermekmunkásoknak. Egy 1839-es, poroszországi rendelet tiltotta a 9 évnél fiatalabb gyerekek gyári alkalmazását. A 9–16 éves munkások napi munkaidejét maximum 10 órában állapította meg. A német törvények azonban csak a gyári vagy üzemi munkára vonatkoztak. 1898-ban a Német Birodalomban 532 238 gyermek foglalkozott ipari munkával. Munkakörülményeiket vizsgálva kiderült, hogy a kizsákmányolást a családi vállalkozásokon belül sem mellőzik. 1902-ben újabb törvényt hoztak. Azzal a kérdéssel kellett ugyanis foglalkozni, hogy a munkának a kor pedagógiai irodalma is nevelő, „erkölcs-nemesítő” hatást tulajdonított, és meg akarták szabni azt a határt, melyen túl a munka nevelő hatása megszűnik. Ezt a 13. évben húzták meg, de csak a népiskolát végzeteknél.

A német törvény külön kategóriaként kezeli a saját és az idegen gyermeket, azaz a „családi vállalkozásban” dolgozókat és az alkalmazottakat. Iparáganként is külön rendelkezik. A rendőrhatalóságokat a törvény felhatalmazta, hogy akár a saját, akár az idegen gyermekek esetén törvényteleniséget tapasztalva a tanfelügyelő hatóságokhoz forduljanak, és megtilthassák a munkáltatást. A rendőrhatalóságok mellett a gyárfelügyelők is ellenőrizték a törvényességet. „Könnyen megjósolható, hogy az egyház és az iskola, a lelkész és a tanító hozzájárulása nélkül aligha tudnak majd érvényt szerezni a törvény egyébként is komplikált rendelkezéseinek. Annál meglepőbb, hogy a poroszországi végrehajtási utasítás a tanítók hivatalos közreműködését nem biztosította, éppen a porosz tanítókat nem, akiknek pedig olyan nagy részük van a törvény megteremtésében.” (I. m. 30. o.)

Anglia sem kerülte ki a törvényi szabályozás nehézségeit. Frederic Kee-ling könyve a dolgozó gyermekekkel foglalkozik. A *The Labour Exchange in relation to boy and girl* című könyv, amely Londonban jelent meg 1910-ben (P. S. King & Son Orchard House Westminster, pp 76), külön fejezetet szentel a német kísérletnek. Úgy látja, hogy Németországban nagyon eltérő a helyzet az angoltól. (És ne feledjük, Anglia a „mintaállam” a szemügyre vett korszakban, ahol a szociális kérdésekről talán legtöbbet és legkorábban gondolkodtak, ahol az első szegénytörvények megszülettek.) A különbség okát abban látja, hogy az ipari forradalom nem teljesedett be olyan mértékben a másik országban, mint hazájában. A „domestic” terület, a háziipar sok helyen jelentős maradt. A megmaradó, az állam által is támogatott céhek maguk ellenőrzik az ipari tanulók tartását, oktatását. Ez a helyzet azonban a gyáripar növekedésével változott, mert a gyárosok magasabb bért fizetnek a serdülő gyerekekért – fiúkért és lányokért egyaránt –, mint a kézműves mesterek. Ezért munkaerő-áramlás indult el a gyárak felé Németországban is. Ezzel az új helyzettel Németország két vonalon küzd: ipariskolákkal a gyári munkások képzését favorizálja és a gyárakban is elindít képzéseket. Másrészt: a tanoncrendszert a háziiparban tartja. A birodalmi statisztikai hivatal 1906-ban közzétett jelentése szerint világos, hogy a fiúk szívesebben mennek el a gyárakba dolgozni, ahol azonnal kifizetik munkájukat, mint hogy néhány éven keresztül tanoncként ingyen dolgozzanak. Berlinben pél-

dául a tanoncok szisztematikus elhelyezéséről önkéntes szervezetek gondoskodtak. Ilyen szervezet volt például az „Egyesület az iskolás gyerekek utógondozásáért” vagy az „Egyesület az iskoláskoron túli árvák gondozásáért”.

1904-ben Berlinben a helyi kormányzatban külön osztály nyílt a tanoncok kérdésével való foglalkozásra. Minden regisztrációért 20 pfenniget fizettek. Három év alatt 101 tanoncot helyeztek el.

Bécsben magánszervezetek foglalkoztak azzal, hogy megfelelő munkát találjanak a tanoncoknak és a jólétüket biztosítsák. A legtöbb szervezet vallási alapon állt, katolikus vagy zsidó volt. A legfontosabb, a Bécsi Központi Tanonc Egyesület 1883 és 1899 között 50 000 tanoncnak talált helyet, s ezért a tevékenységéért nem kért pénzt.

A gyermekmunka kérdése természetesen szorosan összefügg az oktatás kérdésével. Angliában – írja Keeling – az ipari oktatás országos rendszerét alakították ki. Skóciában a helyi oktatásügyi hatóságok feladata lett a kötelező iskoláztatás felügyelete. A Consultative Committee of the English Board of Education (kb.: az angol oktatásügyi tanácsa) kiadott egy jelentést a folytatólagos iskoláztatásról, melynek nyomán törvény is született. Ez védelmet nyújtott az iparban a gyerekeknek. A School Medical Inspection (kb.: az iskolák egészségügyi felügyelete) nevű szervezet minden gyereknek tanácsot adhat a munka elkezdésekor. A Labour Exchanges Act értelmében (1908) az állam magára vállalta azt a feladatot, hogy megfelelő munkát szerezzen a dolgozó gyerekeknek, megszervezze a fiúk és a lányok számára a piacot. Kifejezetten arra vállalkozott, hogy átvezesse a gyerekeket az iskolából az ipari munkába. A szerző azt reméli, hogy a gyerekek által végzendő munka mennyisége csökkeni fog, és hogy a minőség javul a törvénykezés nyomán. Világosan következik a törvényből, hogy annak a gyerekeknek, aki nem dolgozik 16 éves kora előtt, iskolába kell járnia. Ez magával hozza, hogy az iskolaköteles kort 15 vagy 16 évre kell emelni. A közösségnek kell felelősséget vállalnia azért, hogy a serdülők által végzendő munka mennyiségét csökkentse, hogy ne engedje a fizikai és morális rombolást, mert a munka ebben az életkorban sem mentális stimulust nem jelent, sem gazdasági kilátásokat a jövőre vonatkozóan. Senki sem gondolhatja komolyan, hogy kötelező esti iskolába küldjék azokat a szinte felnőtt munkát végző dolgozó gyerekeket, akik fáradtak. Ezért a skót Scottish Education Act kimondja, hogy az iskola és a munkaidő együtt értelmezendő.

Keeling azt reméli, hogy a Labour Exchange szervezetek megfelelő kapcsolatot jelentenek majd az ipar és az iskolák között. A szervezetek komplex szociális munkát végeznének, a szerző elképzelése szerint az alábbi felépítésben és az alábbi személyekkel:

1. egy speciális „responsible officer”, aki felelős egy-egy gyerekért;
2. „advisory committee”, amely tanácsot adna a megfelelő munkahely kiválasztására, itt helyet kapna az „Education Authority” képviselője, aki ismeri az oktatási folyamatokat;
3. önkéntesek testülete, akik felkutatják a segítségre szorulókat, azokat a gyerekeket, akiknek dolgozni kell, vagy akik dolgozni akarnak.

Az „Exchange officer”-nek személyesen kell kapcsolatba kerülnie az elhelyezendő fiúval vagy lánnyal. Helyet talál neki és tanácsot ad, hogy melyik

osztályba iratkozzon. Az önkéntes munkás (voluntary worker) addigra látogatóként már találkozott a gyerekekkel, mint az oktatási vagy egészségügyi szervezet képviselője. Ha nincs ilyen önkéntes személy, az „Exchange” keres. Ez a szociális munkás az, aki kíséri a fiatalot, bemutatja a megfelelő klubokban, keres vele iskolát, munkahelyet. Időnként jelentést ír a munkájáról.

Lesznek olyan „visitorok”, önkéntesek, akik csak egy vagy két gyerekkel maradnak kapcsolatban. Ha máshol kell lakniuk a gyerekeknek, segítenek helyet találni nekik az otthon helyett, olyan helyet, ahol felügyelet is van.

A fentiekből látható, hogy külföldön kevésbé szegényes ez a törvényhozás. Magyarországon azonban a tanácskozás idején valóban nem volt törvényi szabályozása a gyermekmunkának. A Sztérényi által is kevésnek tartott, 1884-es ipartörvény mindössze egyetlen paragrafusában szabályozza a 16 év alatti gyerekek foglalkoztatásának tilalmát, közelebbről meg nem határozott, veszélyes iparágakban. Ehhez azóta semmit nem tettek hozzá. Ezért vették fel programjukba az egyesületben a gyermekmunkások védelmének kérdését. Ezért tartották ezt a tanácskozást is.

Sztérényi kritikusan vezeti fel a kérdést: „...A mi speciális viszonyaink mellett pedig, ahol minden fontosabb, mint a modern szociálpolitika, ahol mindenre inkább telik és ahol politikusok és a változó kormányok mindennel inkább törődnek, mint a modern szociálpolitika követelményeivel, mondom, a mi viszonyaink között szinte beláthatatlan az az időpont, amikor reá kerülhet ismét a sor a modern szociálpolitika terén valamelyest haladó lépésre. ... Bármit tegyen azonban, t. uraim, a törvényhozás ezen a téren, bármennyire javuljanak is talán – amihez sajnos kevés a reményem – az eddigi tapasztalatok és esetleg kedvezőbb viszonyok is állnának be, a gyermekmunkának mint olyannak minden szabályozása meddő lesz mindaddig, amíg maga a társadalom nem érzi át teljességgel a gyermekvédelem eminens szükségét. (Úgy van! – kiált fel a jegyzőkönyv szerint a hallgatóság.) Örömmel kell constataálnunk, hogy ezen a téren igen elismerésre méltó, a külföldet messze meghaladó kezdeményezésekkel, intézményekkel és alakulatokkal állunk szemben.” A gyermekvédelem megszervezése, intézményeinek kiépítése, törvényi szabályozása figyelemre méltó volt, feltehetően ezért gondolták a konferencia megszervezői, hogy kézenfekvő módon kapcsolatokat keresenek a gyermekvédőkkel. Széttagoltság, erők széthúzása tapasztalható a munkásvédelemben – így Sztérényi, aki rendszert szeretne teremteni a gyermekmunkások védelmében.

Az egyesület a kormányzati és társadalmi rétegek együttműködését akarta elérni. A konferenciát szánták első lépésnek, ezért hívták meg ide a kormányhatóságokat és a „társadalom illetékes köreit”. Külön köszöni a miniszter a „gyermekvédelem egyik legkiválóbb hazai bajnokának, Szilágyi Arthur dr. udv. tanácsos úr ömértóságának”, hogy a bevezető előadást elvállalta.

Kik vettek részt ezen az első konferencián? Kiket tartottak meghívásra méltónak, illetve kiket küldtek el a megfelelő hatóságok? Milyen szinten képviseltették magukat abban az ügyben, amely a gyermekvédelmet és a munkásvédelmet akarta összekapcsolni, az ipartörvény újabb kiadását kívánta talán előkészíteni?

Dr. Heller Farkas, az egyesület titkára az értekezlet bevezetője után ismerteti a névsort:

„A m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr dr. Papp Dezső miniszteri osztálytanácsost, a m. kir. belügyminiszter úr dr. Karsay Sándor miniszteri titkárt, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr dr. Huszka Jenő miniszteri titkárt, a m. kir. igazságügyi miniszter úr dr. Rottenbiller Fülöp miniszteri tanácsost és dr. Horváth Dániel miniszteri titkárt, a budapesti m. kir. államrendőrség főkapitánya Greguss Dániel rendőrtanácsost, dr. Dorning Henrik ker. kapitányt és dr. Radách György rendőrfogalmazót küldötte ki. Az Országos Gyermekvédő Liga dr. Rottenbiller Fülöp miniszteri tanácsost és Neugebauer igazgatót, az Általános Közjótékonsági Egyesület dr. Lányi Márton főtitkárt, a Katolikus Patronage-Egyesület dr. Kádár László Levente választmányi tagot, a Nyomorék Gyermek Otthona Mauthner Adolf alelnököt, a Feministák Egyesülete Szirmay Oszkárné és Mellerné Miskolczy Eugéniát, az Országos Izraelita Patronage-Egyesület dr. Deutsch Ernő főorvost és Fáy Miksa takarékpénztári főtanácsost bízta meg...”

Mint az illusztris névsorból láthatjuk, meglehetősen széles körre terjedt ki a meghívás, és meglehetősen magas szinten képviseltették magukat az államigazgatási szervek. Úgy tűnik, sikerült a kérdés fontosságát elismertetni.

A bevezető előadást, amelyet egyben vitaindítónak is szántak, Dr. Szilágyi Arthur Károly, udvari tanácsos tartotta meg. Az első mondatban leszögezi:

„A gyermekmunka problémája társadalompolitikai kérdés...” Ezután rövid történeti összefoglaló következik arról, hogy mikor foglalkoztak egyáltalán eddig a kérdéssel. Majd:

„...kimutathatóan félezredéves múltja van. A velencei üvegcsiszolók 1284. évi statútuma kimondja, hogy a mesteremberek által tartott, bárminő nembeli két tanonc 8 évesnél fiatalabb nem lehet.

Azóta szabályozzák a korhatárt, a munkaidőt, a munkaszüneteket, a foglalkozási ágakat, a munkabéretet és sok egyebet, ami vele jár.”

Szilágyi szerint nem is annyira a munkától, inkább a túlmunkától kell féltetni a gyerekeket.

Bár a tanácskozás egy korábbi felvetést, a gyermekmunka törvényes szabályozásának hiányát is tárgyalni akarta, és az elnök a megfelelő törvények hiányát alapvető bajként vezette fel, úgy tűnik, maga Szilágyi meglehetősen ambivalens a törvényes szabályozással kapcsolatban. Többek között azért, mert például az 1884-es ipartörvény kimondja ugyan, hogy 16 évesnél fiatalabbak csak kivételesen alkalmazhatók egészségre ártalmas iparágakban, de – bár a miniszternek meg kellett volna határoznia ezen veszélyes iparágakat –, ez nem történt meg 30 év alatt sem. A törvényes védelem nem mindig hozza meg azt, amit kellene. Szilágyi arra buzdít, hogy „társadalmi téren kell összefognunk... fel kell ráznunk a magyar társadalmat, meg kell őt győzni arról, hogy ma kizsákmányoljuk a gyermek erejét...”

Szilágyi ezután megpróbálja hűvösen körülhatárolni a tárgyat, mit is értünk gyermekmunka alatt. Hiszen ez csak általános kifejezés. Felteszi a kérdést: „Hát baj-e az, ha a gyermek dolgozik?” Hiszen a csecsemő is manipulál, az iskolának is fejlesztenie kell a későbbi munkavégzés irányába a gyereket.

Ma is megszívlelendő összefoglaló, egy későbbi kutatás munkahipotézise

lehet: „...A baj ott kezdődhet, ha a gyermeket mechanikus munka lélekölő egyformaságába kényszerítjük, ha nem testi szervezete és hajlamainak megfelelő munkát választ, hanem ráerőszakolunk olyant, mely, ha neki kárára is van, de nekünk hasznot hajt, ha a munka mennyisége és fajtája, ha a ráfordítható erő, ha a vele való foglalkozás időpontja a gyermek érdekeire való tekintet nélkül csakis mások anyagi haszna szempontjától függ. Itt kezdődik a visszaélés...”

A kialakuló kapitalizmus idején, a késleltetett vagy késői iparosodás korában, egy alapvetően mezőgazdasági jellegű országban vagyunk, és ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk, amikor megfontoljuk az előadó szempontjait, aki úgy látja, hogy mind a munkaadók, mind a munkavállaló munkások ellenére van bármifajta beavatkozás. A munkaadó kapitalisták olcsón akarnak termelni, hivatkoznak a nehéz versenyhelyzetre és ezt megideologizálandó többek között a gyermekmunka kriminalitást megelőző hatását vetik fel.

De a munkások is a beavatkozás ellen vannak, mert a családnak kell a gyerekek bére. Itt is van ideológia: amikor a szülők egész nap nincsenek otthon, a gyerekek csak elzúllenének, ha csavarognának. Inkább ügyesedjenek a munkában. Meg hát az ő (mármint a szülő) gyerekkorában sem volt ez másképp.

Kik is azok tehát – kérdezzük mi, a késői utódok –, akik azt akarták, hogy a gyermekmunka korlátok közé legyen szorítva? Kik és miért foglalkoztak ezzel a kérdéssel? Kik és milyen elvek alapján harcoltak egyáltalán a munkaadók és a munkavállalók cinkosságának tűnő közös érdekei ellen? A szociális szakemberek, akik akkor is, máskor is valamilyen értékek alapján vették a fáradságot és elég merészek is voltak ahhoz, hogy beavatkozzanak mások életébe. A szociális munkások, a szociálpolitikusok próbáltak meg beavatkozni a gyerekek dolgoztatásának megszokott rendjébe.

„A munkaadók szociális felelősségérzetének hiánya, a szülők szorult helyzete és érzékhiánya, de még sok ezer más baj okozza azt, hogy a gyermekmunka, amint ez ma burjánzik, nemzeti veszedelem” – mondja az előadó.

Újabb, a gyermekmunka szempontjából kihagyhatatlan kérdéskört vet fel a bevezető előadásban Szilágyi: a gyermekmunka és az iskola – amint azt Angliában is láthattuk – ebben a korban már elválaszthatatlan kérdés. Nem véletlen, hogy a kötelező iskoláztatás és a gyermekmunka kérdése mindenütt párhuzamosan vetődik fel. Hogyan járjon iskolába az, aki dolgozik? Hogyan dolgozzon az, aki nem tanult? A munkásvédelem és a gyermekvédelem egybekapcsolódása különösen kézenfekvő, mert a gyermekvédelem terén Magyarország úttörő. „...Az országos Gyermekvédő Liga hatalmas táborába sorozza a magyar filantrópokat, mellette és vele karöltve egy évtized óta hatalmas patronage-egyesületek tevékenykednek...” A társadalmi összefogás, a nem állami (ma civil szférának mondhatnánk) tevékenységek közül a gyermekvédelemben a legfontosabbak a patronázs-egyesületek, ahol tulajdonképpen a kor szociális munkásai közül sokan tevékenykedtek.

Ez magyarázza, hogy a meghívottak között a gyermekvédőket is megtaláljuk, a Liga, a patronázs-egyesületek képviselőit. Ne feledjük: azért hívták össze a tanácskozást, hogy a két terület összekapcsolódjon. „...A társadalmi munka, melyet e téren kifejtethetünk, nem működhet elszigetelten, azaz nem

szorítkozhat arra a szűk körre, hogy csakis és kizárólag társadalmi erők a magánbuzgalom serkentő hatása alatt és bizonyos dilettantizmussal foglalkozzanak a kérdéssel, hanem kapcsolatot kell teremteni a szabad társadalom e mozgó erői és azon állami és önkormányzati intézmények között, melyeknek a gyermekmunka terén való erő kifejtése szintúgy szükségeltetik.”

A századforduló utáni néhány évben már meglehetősen kiterjedt struktúrákat említett az előadó: „...Mozgásba kell hoznunk az állami menhelyeket, az iparfelügyelőségeket, az iparhatóságokat, a tanerőket és lelkészeket, a hatósági orvosokat stb. ezekkel a szabad társadalmi tényezőkkel...” – azaz a civil szféra és az igen sokrétű nem civil szféra szociál- illetve társadalmpolitikai összekapcsolását sürgeti.

Összefoglalva az alábbiakban határozta meg a bevezető előadásban főbb elképzeléseit:

1. Egy kis „kátét”, összefoglalót kell szerkeszteni, amely a törvényeket tartalmazná és megmagyarázná, hogy a „patronage-nak az a szerve, amely rendelkezésünkre akar állni, előforduló esetben hogyan, miképp cselekedjék”.

Tehát az előadó számára már bizonyos volt, hogy valamely patronázsszerv együtt fog működni a gyermekmunka kapcsán az állami szervekkel is. Azt a munkamódszert, amelyet Angliában a „visitorok”, Németországban a pedagógusok és a különböző ipar- illetve lakásfelügyelők látnak el – tehát a szociális munkások –, be kellene építeni a magyar tervezetekbe, ha meg akarják oldani a nehézségeket.

2. A gyámhatóságot mint központi szervet, mint „az actio tengelyét” szeretné kijelölni. Tervei szerint nem társadalmi szerv hangolná össze a feladatokat, „mert itt autoritással kell fellépni”. Tehát büntetni, szankcionálni kell, ha a törvényt megszegik, a gyerekeket olyan munkára kényszerítik, amely káros.

3. Felhívásokat kell közzétenni, hogy az előforduló eseteket a gyámhatóságnak jelentsék.

4. Egyelőre Budapestre korlátozná „az actiót”.

5. Körlevelet és a fenti kátét küldené az alábbi helyekre, akikől együttműködést remél: a gyermekbírósághoz, a rendőrséghez, a menhelyekhez, az iparfelügyelőkhoz, az iparhatóságokhoz, a tanonciskolákhoz, „általál” a tantestületekhez, javítóintézetekhez, hogy a visszaéléseket a gyámhatóságra jelentsék. Az Országos Gyermekvédő Liga munkamódját tekinti példaértékűnek, akik erősségét abban látja, hogy nem várják meg, míg egy-egy elszórt esetről tudomást szereznek, hanem olyan akciókat kezdeményeznek, amelyeknek nagyobb hatása van, mint csupán egy-egy esetben foganatosított intézkedések.

Úgy véli, hogy itt van szerepe a patronázsszerveknek, hiszen „...ha mindazon patronage-szerveknek, melyek fölött a Liga és egyéb egyesületek rendelkeznek, ugyancsak a káté és a körlevél útján tudtukra adnók, hogyan és miképp nyomozhatnának, hogy a gyermekmunkával való visszaélések felderíthetők”.

6. A gyámhatóságok feladatát egyrészt a jogsegélyben és egyéb segélyekben látja, másrészt, „ha a visszaélés oka maga a szülő, ennek legyenek törvényes következményei”. A Ligával is mint a „társadalmi segély” szervével a gyámhatóság venné fel a kapcsolatot. A Liga ugyanis foglalkozott abban

az időben anyagi segítségnyújtással, tanonckérdéssel, munkaközvetítéssel is. Szeretné, ha „sarkigazságunk: »a gyermekek joga« minél szélesebb körben érvényesüljön”.

A bevezető előadást vitaindítónak szánták a rendezők. A következő előadók részben a felvetett kérdésekhez fűzték hozzá mondanivalójukat, de kiderül, hogy akinek egy-egy dédelgetett terve, vagy nyilvánvaló elkötelezettsége volt, nem hagyta ki a lehetőséget már akkor sem, hogy „lobyizzon” ügye érdekében.

Az első hozzászóló Dr. Rottenbiller Fülöp, miniszteri tanácsos volt. Mint mondta: három jogcímen is jelen van. Egyrészt az Országos Gyermekvédő Liga, másrészt az igazságügy-miniszter, harmadrészt az Országos Patronage Szövetség képviselője. Bár szerényen kijelenti, hogy a gyermekmunka kérdésében nincs otthon, de elmondja, hogy a Liga szívesen közreműködik a programban. Úgy véli, hogy a „segítségért benyújtott kérvények alapján resersírozhat a Liga, miliótanulmányokat csinál, és ezek végeredményeként akárhányszor azt látjuk, hogy itt a legnagyobb baj az, hogy a nyomorból kifolyólag van egy-egy gyerek ereje túlságos mértékben igénybe véve...” Példát hoz fel, olyan esetet, amikor a hajnalban felkeltett és dolgoztatott gyerek szülőjét a gyámhatóságon akarták feljelenteni. Az anya csodálkozott, hiszen ő is így nőtt fel. Másrészt nem értette, honnan venné el azt a pénzt, amit így a gyerek megkeres. Tehát a Liga Rottenbiller szerint részben kutatásokat folytatna, másrészt plakátokat, ismertetőket adhatna ki. Szemléletes példát mutat be a jegyzőkönyv szerint, egy New Orleans-i plakátot, amely Amerikában a gyermekmunka hosszú távú kárát ecseteli. A kutatások kapcsán kiderülne a Liga számára, hogy hol dolgozik a gyerek a nyomor miatt, és ott segílyt adhat.

Kevésbé várja a törvénykezéstől a változást az életet alighanem Szilágyinál jobban ismerő Rottenbiller. Egy német ifjúsági bírót idéz Frankfurtból, aki indulatosan beszélt azokról, akik mindig új törvényeket akarnak, ha valami új problémára akadnak. Szerinte ugyanis a régi törvényt is lehet úgy használni, hogy az a gyerekek érdekében történjen. A példát nyilván a „lányomnak mondom, a menyem is értse” szándékával mondta. Kedves naivitással hívja fel a hölgyeket és urakat, hogy vegyék észre a sápadt inasgyerekeket, a tanár tudakolja meg az órán elalvó gyerektől az álomosság okát – emlékszünk: Móra Ferenc megtette –, és az úrihölgy ne vegyen kalapot olyan kalapostól, aki kisgyerekekkel küldi el hozzá az árut.

Hozzászólása végén említ egy érdekes kutatást. Chyzer Béla (akinek gyermekmunkáról szóló könyve fellelhetetlen) a javítóintézetekben lévő gyerekek sorsa alapján tudta meg, hol vannak a legfőbb gyermekmunkáltató helyek.

Dr. Somogyi Manó egyetemi magántanár úgy vélte, nem kell annyira „pessimistikusan” megítélni a helyzetet, hiszen ha ennyi egyesület, testület és hatóság képviselője összejön egy értekezletre, nem lehet nagy baj, optimisták lehetünk. Bár felvilágosító munkára szerinte is szükség van. A „nemzet erejét” akarja megerősíteni a gyermekvédelemmel, amikor „oly nagy a kivándorlás, terjed az egykerendszer, pusztít az alkoholizmus és a tuberculozis...” A káté ötletét támogatja. De ezt nem tartja elegendőnek. Olyan konferenciát akar, amely a „tanítószót” is meghívja, mert: „...elsősorban a

tanköteles gyermekek munkaerejének megvédéséről van szó...". Egy kérdőíves felmérést is javasol, melyet az iskoláknak kellene kitölteniük.

Ruffy Pál miniszteri tanácsos a 670 000 állami gondozott gyereknel végzett megfigyelések alapján a Szilágyi Arthur által számított arányokat helyben hagyta (mert az állami gondozott gyerekek is kb. 70 százalékban mezei munkásoknál és kb. 30 százalékban iparosoknál vannak kihelyezve). Úgy véli, hogy a családban nevelkedő és bedolgozásban segíteni kénytelen gyerekek vannak a legrosszabb helyzetben. Hasonlóan keserves a sorsuk a kisiparosoknál tanulóknak. Úgy látja, hogy a Gyermekvédő Liga „iparostanoncz-otthonai” a legjobb helyek a dolgozó gyerekek számára. A kihelyezett gyerekek sorsát az előadó szerint szigorúan ellenőrzik. Új kezdeményezés, hogy nagy iparvállalatoknál internátust létesítenek. Mindezeket azért sorolta fel, hogy bizonyítsa, felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon hatékony állami gyermekvédelem működik. A gyerekek joga van az ellátásra. Ezért nem a gyámhatóságokra utalná a gyermekmunka kérdését, mert ez is gyermekvédelem, hanem a belügyminisztérium hatáskörébe. A patronage-egyesületeknek az lehetne a feladatuk, hogy ellenőrizzenek. A jelen lévő feministáktól bocsánatot kérve férfi felügyelőket szeretne erre a munkára:

„...Ne méltóztassék Szirmainé öngyógyításának megnevezésére, de az ő gyengéd lelkületük nem alkalmas arra, hogy iparos, falusi mesteremberekkel perpatvarkodjanak...”

Milyen kellemes is egy ilyen hozzászólást olvasni a 20. század végén, azt hinné az ember, hogy no, lám, itt aztán végre van valami, ami rendben van. Kiderül azonban (az *Árvácskára* ne is gondoljunk!), hogy a jelenlévők is ismerik a statisztikai adatokat, hogy tudniillik még iskolaterem sem jut minden gyereknek, hogy a tanoncotthonokba csak a töredékük juthat be, bármennyire is joguk van a gyerekeknek a védelemhez.

Dr. Deutsch Ernő, főorvos a „socialhygienikus” szempontját veti fel. Egy kérdőív alapján több ezer budapesti gyerekről szerzett be az alvásra vonatkozó adatokat. Ebből tudta meg, hogy a budapesti gyermekek között nagymértékben elterjedt az éjszakai munka. Felhívja a figyelmet arra, hogy nem elég a törvénykezés, „individualizálni” kell a kérdést. A mozgalomhoz csatlakozni szeretne az egyesülete nevében.

Dr. Gaál Jenő főrendházi tag visszatért a bevezető előadás felvetéseihez. Nem tartja helyesnek, hogy csak a fővárosban történjen valami. Fontosnak érzi, hogy a mezőgazdasági gyermekmunkával is törődjenek. Olasz példát említ arra, hogy a mezőgazdasági és az ipari tárca jól együtt tud működni, mert egy minisztériumban vannak (a főrendházi tagnak is vannak feltehetően vesszőparipái). Hiányolja, hogy Magyarországon nincs munkásügyi hivatal. Mivel nálunk a mezőgazdaság és az ipar külön minisztériumhoz tartozik, nehéz is lenne egy ilyen hivatalt létrehozni. Nem annyira „philantropikus”, mint közgazdasági kérdésnek érzi a gyerekek munkáját. Magyarországon állami támogatás nélkül nem lehet nagyobb akcióba kezdeni. A patronázs-egyesületet is támogatja az állam. Olaszországban más a helyzet, ott sokkal kiterjedtebb a társadalmi szféra és önállóan tudnak dolgozni, alapítványi pénzekből. Nem gondolja, hogy a gyámhatóságok feladata lenne a munka összefogása. A szegényügyhöz hasonlóan nem lehet „kategorizálni, indivi-

dualizálni” kell. A törvényhozással kell kezdeni, nem a társadalmi tevékenységgel. Bár itt kitér arra, hogy „igaz, hogy eddigi gyermekvédelmi törvényeink sem hajtottak végre”.

Szirmai Oszkárné elsősorban Ruffy Pál megjegyzésére akar válaszolni. „Ruffy Pál ömértóságának beszéde arra készletet, hogy pár szóval elmondjam, hogy nekünk, asszonyoknak, akik részt kérünk a szociális munkában, nem az a nézetünk, mintha ezt a munkát ki akarnók sajátítani...” Reagálva Deutsch dr.-ra, Szirmainé is fontosnak tartja az „egyénítést”, de tovább fűzi a gondolatot: „természetesen egyénítő munka társadalmi segítség nélkül nem lehetséges, azonban a főirányokban, a nagyon hasznos kiskatéban... tudományos irányításra van szükség”. Világos a gondolatmenete: „...tudni kell, hogy melyik a munkának az a része, amelyik nevelő hatású, és hol van az a határ, amely a gyerekeknek árt”. Beszél olyan árvaházakról, ahol túl sokat dolgoztatják a gyerekeket. Úgy látja, fiúk és lányok között értelmetlen különbségeket tesznek. „...A fiúk gyönyörű szlőjd-munkát végeznek... a lányok ez idő alatt kizárólag szemrontó túmunkát.” Kitér a cselédek helyzetére is, amennyiben szabályozni kell munkáltatásukat és ezt a szabályozást meg kell ismertetni a munkaadóikkal. Érzékletes képet fest azokról a koldus gyerekekről, akiket nem mernek átadni a patronázst végzők a rendőrnek, mert kiderül róluk, hogy családfenntartók. „Oly rémesek a viszonyok, a munkátlanóság és minden, hogy ha elvileg jót tennénk az egy, gyakorlati esetben, a helyzetet néha kétségbeesettebbé tennők, mint amilyen.” Szerinte a munkanélküliséget kell megszüntetni. Újabb veszélyben lévő gyerekcsoportra is felhívta a figyelmet, nevezetesen az artista gyerekekre. Nézete szerint itt is a megelőzés lenne a fontos. Érdekes megfigyelése, hogy az iskolai szerepeltetéseket is a gyermekmunka közé sorolja, mert ilyenkor vagy az iskolaiból, vagy a szabad idejéből vesznek el a gyerekeknek. (Pedig akkor még nem volt nulladik óra, és a 10 évesek sem oldottak meg versenyfeladatokat, hogy bekerüljenek valamelyik vágyva-vágyott elit iskolába. Hogyan is van ma a gyermekmunka azoknál a többnyire értelmiségi gyerekeknél, akiknek kiélezett versenyhelyzetben kell készülniük a jövőjükre?)

Mauthner Adolf a Nyomorék Gyerekek Országos Otthonának alelnökeként volt jelen. Hozzászólásában ugyancsak a törvényi szabályozás szükségességéről beszélt. Amíg azonban a törvény meg nem születik, szerinte társadalmi úton kellene szabályozni a kérdést. Természetesen ő is megragadja a nyilvánosságot, és akár panaszként is értelmezhető, amit mond, hogy a rendelkezésre álló pénzből csak 52 nyomorék gyerekkel tudnak foglalkozni, pedig országosan tízenöt-húsz ezer gyerek az, aki igényelné ezt a fajta ellátást. Az otthonban a gyerekek dolgoznak, megtanulnak olyan tevékenységeket, amelyekkel később kereső foglalkozást tudnak űzni. Alapítványokból, adományokból, nem állami pénzekből, hanem „társadalmi úton” hozták létre az intézetet. Mauthner szerint is elég lenne a fővárosban foglalkozni a gyermekmunkával, mert vidéken amúgy is jó levegőn vannak, ha dolgoznak, „ezek nem olyan súlyosak”. És ő a hölgyeket is szeretné bevonni.

Répay Dániel a Magyar Gyermektanulmányi Társaság részéről jött el az értekezletre. Szerinte sokszor tudatlanságból származnak a bajok, ezért lenne jó a tájékoztató füzet. Ehhez felajánlja azt az adatgyűjtést, amelyet a társaság

jogi és gyermekvédelmi szakosztálya végzett, s amellyel a gyermeknyomor-ból származó kriminalitási eseteket felderítette és tanulmányozta. A pedagógiai szakosztály adatai szerint a tanulási nehézségek egyik oka a gyermekmunka. Ezeket az adatokat is szívesen rendelkezésre bocsátja.

Mellerné Miskolczy Eugénia felszólalásában egy gyermekkori élményével támasztja alá, hogy a mezőgazdasági munka is veszélyes lehet a gyerekekre nézve. Láta, amint meghalt a munkája közben egy 14 éves pásztor. „...Azóta nem tudok lelkesedni azon gyermekmunkákért, melyek a szabadban folynak... Ha a lakásviszonyok oly rosszak vidéken, hogy a gyerekekre nézve üdvösebb kint lenni, azért nem az a megoldás, hogy a gyermeket kint dolgoztassuk, hanem hogy a lakásviszonyokon javítsunk.” A külföldön (Anglia, Amerika, Németország) már bevált lakásfelügyelői munkát javasolja itthon is bevezetni. A feminista hozzászóló egy igen fontos, törvényi úton megoldandó problémát is felvetett, nevezetesen: a Munkásvédelmi Egyesületet akarta felkérni arra, hogy megvalósulhasson az anyák teljes szülői jogegyenlősége. A polgári törvénykönyv tervezetének vitája ugyanis éppen a tanácskozással egyidejűleg folyt. A hozzászóló azzal is érvelt, hogy a Feministák Egyesületének munkájából tudja: az anya gyakran megvédené a gyermekét, ha megtehetné, de erre sokszor nincs jogi lehetősége. Úgy véli, ha az anyák majd fel tudnak lépni teljes jogegyenlőséggel a gyermekük védelmében, előrelépés történik a gyermekmunka terén.

Tóth Kálmán, a svábhegyi gazdasági iskola igazgatója tanítóként képviselte iskoláját. Nyolc éve kosárfonást tanít ebben az intézményben. Elmondta, hogy milyen nehezen lehetett rávenni a szülőket, hogy mesterségre taníttassák a gyerekeiket, inkább kőművesek mellé küldik őket dolgozni, mert ott azonnal fizetnek. Az utóbbi három évben azonban, amióta a gyerekek pénzt kapnak – a kisebbek heti 50-50 fillért, a nagyobbak 6-10 koronát – (Móra Ferenc havi 10 koronáért tanította heti egy órában az inasokat!), elengedik a gyerekeket. Azért vezette be a kosárfonást, hogy a gyerekeket az iskolához kösse, ahová azért nem jártak a gyerekek, mert dolgozni küldték őket. „...Azért létesítettem a kosárfonó tanfolyamot, mert így talán sikerül a szülőket meggyőzőm, hogy könnyebb munkával is eléri a gyermek a céljának netovábbját, hogy pénzt vigyen haza... A gyerekek rendes iskolalátogatókká váltak.”

Támogatja azt az ötletet, hogy a tanítókat kérjék fel az adatszolgáltatásra. Szerinte a népművelő egyesületek útján az adatokat a néppel kell megismertetni, mert ha a népet, azaz „...ha a szülőket nem tudjuk meggyőzni arról, hogy itt nagy baj van, amit orvosolni kell, akkor sem társadalmilag, sem törvényhozásilag eredményt legalábbis hosszú időn keresztül elérni nem fogunk tudni”. Így adatokat csak az iskolába járókról lehet szerezni, s mivel sok 12 éven felüli gyerek nem jár iskolába, érvényt kellene szerezni az iskolakötelezettségnek. Végül kéri az értekezletet – ő is a saját vesszőparipáját hajtva –, hogy „kegyeskedjék a kultuszminisztériumhoz felterjesztést intézni abban az irányban, hogy végre valahára az 1868. évi törvény értelmében hajtsák végre a beiskolázást”.

Szterényi József elnök zárja be a konferenciát, „reassumálja” a vitát. Fel-
említi, hogy néhány évvel ezelőtt megpróbáltak egy statisztikai felvételt ké-

szíttetni a munkát végző gyermekekről, de a megfelelő kormány szerv pénzhányra hivatkozva utasította el kérésüket. Ezért is örül, hogy a Gyermektanulmányi Társaság felajánlotta a közreműködését, mert így legalább megközelítő adatokat kaphatnának a gyerekek munkájáról.

Törvényes tilalmat szeretne, amely mellett a társadalom szerepe az ellenőrzés lehet. Nem ért egyet azzal a javaslattal, hogy a gyámhatósághoz utalja a kérdést. „Törvényes tilalmi rendelkezések nélkül hiábavaló e részben a társadalom minden törekvése.” Szerinte központi hatóság kellene a gyermekmunka védelmére. Kérdés, hogy a központi szerv állami vagy társadalmi szerv legyen-e. Szterényi szerint állami felügyelet kellene, mint ahogyan a Feministák Egyesülete képviselője a lakásfelügyeleti rendszert említette, amely szintúgy állami feladat. A szülők gazdasági helyzetének javítása nélkül nem lát igazi előrelépési lehetőséget. Nem elég az iparban, a mezőgazdaságban is védeni kell a gyerekeket, és nemcsak Budapesten szorulnak védelemre a dolgozó gyerekek. Annyit megenged, hogy bizonyos ütemezésben lehetne a tervet végrehajtani, a fővárosban kezdve. A gyermekvédelem és a gyermekmunka védelmének kérdése több ponton kapcsolódott össze, hiányosságai is hasonlóak. „Ott, ahol az állami gyermekvédelem végződik, még nem kezdődik a tulajdonképpeni gyermekmunka, amint a patronage-mozgalomnak is az óriási hibája és hiánya, hogy ott, ahol végződik a patronage, nem kezdődik annak ellenőrzése, hogy a patronage alatt volt gyermekek a gyakorlatban miként érvényesülnek?”

Az internátus jellegű tanoncotthonokat jó ötletnek tartja, de a kb. 150 000 tanonc számára biztosan nem lesz elég pénz erre. Az iskolakötelezettségi törvény végre nem hajtása kapcsán felhívja a figyelmet, hogy addig, amíg iskolahiány van, amíg arra nem áldoznak pénzt, hogy számszerűen elegendő tantermet építsenek, lehetetlen sürgetni a tankötelezettség végrehajtását.

A káté szerkesztése egyhangú elfogadásra talált, hiszen egy ilyesfajta kiadványból az érintettek megtudják, mi a joguk, és mi a kötelességük, valamint azt is, hogy hová fordulhatnak. Megköszöni, hogy a Gyermekvédő Liga részt vesz a munkában, mert így össze lehet kapcsolni a gyermekvédelmet és a gyermekmunkások védelmét.

Indokolja pesszimizmusát, anélkül, hogy kritizálná a pártokat. „Nem érinti ez csak a pillanatnyi helyzetet, nem a politikai pártalakulatokat – ez ki van kapcsolva minden tevékenységünkől –, de vonatkozik azokra a szomorú viszonyokra, hogy a múltban mindenre inkább volt, a jelenre mindenre inkább van és valószínűleg, sajnos, a közeljövőben is mindenre inkább lesz idejük a változó kormányoknak és törvényhozásunknak, csak a komoly szociális politikára, az ezzel való komoly foglalkozásra nem volt, nincs, és fájdalommal kell kijelentem, hogy egyhamar nem is lesz ideje.”

Hát igen. Meglepő folytonosság. Közel száz év alatt van legalább valami, ami biztosan nem változott ebben az országban. Talán semmi nem maradt ennyire változatlan a politikában, mint a „komoly szociális politika” hiánya.

Jegyzet

1 Móra Ferenc írásaiból, Móra Ferenc Kiadó, 1959, 214–220. o.